

MODELUL ȘI OGLINDA. E. LOVINESCU „PAR LUI MÈME”

Antonio Patraș*

În pofida multor aparențe înșelătoare, formula personalității lui E. Lovinescu era fixată, în datele ei esențiale, de la bun început. Tăiat în marmură, profilul s-a păstrat intact, sfidând timpul. E limpede că „revizuirile” de mai târziu, aproximațiile succesive (în plan stilistic sau ideologic), ca și repetatele schițe autoportretistice nu-și găsesc o justificare pe deplin convingătoare doar în teoria mutației valorilor estetice și în celelalte elemente din cunoscutul sistem conceptual. Dimpotrivă, de la un punct încolo, insistența autolegitimării devine suspectă: vorbind mereu despre sine, scriitorul nu face figură bună. Cercetând însă cauzele care stau în spatele unei asemenea atitudini, precumpănitor subiective, poate chiar narcisiste, bănuiala se spulberă lesne. Într-adevăr, nu din stupidă vanitate își expune criticul cu atâta perseverență, de-a lungul întregii vieți, propriul „caz”. La mijloc trebuie să fi fost mai degrabă neîncrederea în sine, care l-a determinat să caute în confesiune un adevărat principiu de existență – de aceea și rămâne indiferent „conținutul” ca atare al mărturisirii, câtă vreme predispoziția contemplativ-ataraxică, îndemnând la anihilarea eului, se dizolvă creator în pagina scrisă.

Cât despre „teorie”, ea este în principiu utilă în bătălia gazetărească pentru impunerea „direcției” moderniste, ca armă de atac redutabilă, dar se dovedește complet ineficientă în orizontul inefabil al sufletului, ca instrument de investigație psihologică. Or, cu toate că acorda un rol însemnat inconștientului și intuiției în cunoaștere, Lovinescu nutrea iluzia raționalității vieții interioare, gândită ca un mecanism numai bun de prins în concept. De-o pildă, atunci când explică propria evoluție și încearcă să se definească pe sine cât mai exact cu putință, criticul știe foarte bine că nu face decât să amplifice (discursiv) și să nuanțeze („muzical”) nucleul original al câtorva intuiții fundamentale. Astfel, presupusa trecere de la impresionismul rafinat al „pașilor pe nisip” la „dogmatismul necesar” din epoca marilor sinteze trebuie înțeleasă *cum grano salis*, ca o problemă tehnică, de opțiune temporară, fără a păstra nimic din sensul dramatic al convertirilor pentru totdeauna. Mentorul de la „Sburătorul” nu a fost un apostat și nu a agreat soluțiile radicale decât în chestiuni de morală, acolo unde nu intră în calcul tranzacțiile de niciun fel. În fapt, tânărul Lovinescu se arată tot la fel de „dogmatic” pe cât e de „impresionist” cunoscutul exeget ajuns la capătul carierei. Termenii în discuție fac parte mereu din ecuația critică, în proporții variabile, fără a se exclude unul pe celălalt (la baza metodei impresioniste, vom vedea, stă chiar dogmatismul). Nu are, așadar, niciun

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

temei ideea că personalitatea criticului s-ar fi cristalizat treptat, cum se spune de obicei, ca urmare a unor salturi spectaculoase și a numeroase decantări semnificative. „Schimbarea la față” nu înseamnă mai mult decât atenuarea stridențelor, flexibilizarea atitudinii și distribuirea cât mai adecvată a tonurilor.

Falsa perspectivă i se datorează însă în mare măsură lui Lovinescu însuși, care și-a purtat cu atâta stăruință masca („apoloniană”, după comentariile malițioase ale neprietenilor), încât aceasta i-a devenit, cumva, o a doua natură. Cu alte cuvinte, mai mult decât să se construiască pe sine (transformările sunt insignifiante), Lovinescu și-a însușit un discurs cam abstract și grandilocvent despre personalitate care să-l scutească de efortul autoanalizei. Pentru că, oricât ar părea de paradoxal, confesiunile criticului reflectă un dezinteres total față de propria viață interioară. Examenul autoscopic lipsește cu desăvârșire, în ciuda insistenței de a vorbi mereu la persoana I. În astfel de pagini „subiective” amănuntul biografic pare eludat sistematic, iar mărturisirea mult așteptată se transformă, surprinzător, într-o veritabilă „teorie”. Și e firesc să fie așa de vreme ce, obișnuit să privească totul prin grila conceptelor, Lovinescu percepe realitățile sufletești în cheia aceluiași determinism strict, de factură carteziană, care își dovedise cu asupra de măsură eficacitatea în opera doctrinară. Nimic întâmplător, niciun eveniment neașteptat nu tulbură ființa interioară. Orice fenomen are o cauză și admite o explicație: Freud ne ajută să pricepem exact psihologia lui Eminescu, care nu e decât un „caz” printre altele, Platon ne învață să descoperim frumusețea amorului spiritual, și așa mai departe, fără pic de nuanță.

Cu toate acestea, autorul *Istoriei literaturii române contemporane* nu comite greșeala (pe care i-o reproșează, nu totdeauna îndreptățit, adversarului său, Mihail Dragomirescu) de a disocia în mod radical „eul empiric”, biografic, de personalitatea artistului. Numai că exagerează în alt mod, privind omul biografic mereu dintr-un singur unghi, ca imitație palidă a „autorului-personaj” ce trăiește în operă. Trebuie să recunoaștem că o astfel de „lectură” (tendențioasă) îi răpește vieții caracterul imprevizibil, surprinzător, dându-i în schimb demnitatea de a fi inteligibilă (ca simbol) în orizontul, superior, al artei. Ca atare, în ceea ce-l privește pe Lovinescu „olimpianismul” nu e doar „poză”, impostură chinuitoare. Confuzia provine din interpretarea în cheie „bovarică” a personalității scriitorului, care ar postula contradicția insurmontabilă între temperament („moldovenesc”, înclinat adică spre o visare cu totul neproductivă, spre pasivitate și lene) și voință (singura forță menită să scoată spiritul din inerția contemplației și să-i provoace reacții imediate, în acord cu etica pozitivă a lui *homo faber*). Lovinescu însuși a vrut deseori să fie văzut în felul acesta. Ceea ce dă de bănuț, mai ales că opera sa furnizează totuși suficiente elemente de la care pornind se poate edifica o viziune sensibil diferită, sau, oricum, mai puțin maniheistă. Câteva observații de amănunt sunt, pe moment, necesare, nu înainte de a cita un fragment sugestiv din *Memorii* în care criticul își schițează autoportretul-standard, parcă nicăieri altundeva formulat cu atâta pregnanță și claritate, până la amănunt: „Critica nu suportă complezență și tranzacțiune: ea e independentă, sau nu e deloc și, pentru că am vrut ca ea să existe,

am dat pilda rară a unei activități exclusive, ce se scutește de compromisurile unei cariere condiționate de sentimentele oamenilor, pe care îmi rezervam dreptul de a-i judeca cu imparțialitatea unei desăvârșite independențe. *Venită oarecum pe cale deliberativă, hotărârea se adaptează, în realitate, la date temperamentale, după tendința ascunsă ce ne face să teoretizăm propriul temperament* (s.n.) și se încadrează așadar într-o viziune pesimistă și indiferentă, într-un gust sălciiu de neant și de cenușe, gust indelebil și ecvație personală, pe care nimic n-o poate stimula; *gust determinat poate la început de un deficit de viață și de senzația unei morți timpurii, dar rămas și mai târziu ca însăși formula personalității* (s.n.), în care toate valorile vieții, valori morale și sociale, măririi și *locuri*, bani și onoruri se estompează și se degradează în nuanțe evanescente, viziune relativistă, în care totul s-ar năruși și s-ar prefăce în neant, de n-ar rămâne axa unui interes pentru a da încă o apetență vieții într-o inapetență universală, axa spectacolului estetic, singura ei legitimare – formulă nietzscheeană, după care viața merită să o trăim prin frumosul ce ne oferă, și să o activăm prin frumosul pe care ne încumetăm să-l realizăm”¹.

După cum se observă, voința² joacă un rol însemnat, chiar eroic s-ar spune (sursa „nietzscheeană” a gândirii lui Lovinescu e mai mult decât insolită!) –, dar numai la început. Senzația morții timpurii și deficitul de vitalitate nu împiedică fapta, și așa se face că, odată pus în funcțiune, mecanismul scrisului anihilează tentativele de evaziune, vinovata eschivă. Datoria înainte de toate: *nulla dies sine linea!* Nimic nu mai tulbură acum ritmul monoton al unei existențe consumate la masa de lucru, cu condeiul în mână. Numărul paginilor măsoară cantitatea de viață trăită. Biografia se transformă literalmente în bibliografie (mai corect, procesul e invers, de la cărți la viață). Cele peste o sută de volume dau seamă de timpul scurs și împlinirea angajamentului asumat: „Mi-am onorat semnătura!” îi scrie editorului de pe patul de moarte, cu firească mândrie.

Să-și fi învins oare omul Lovinescu, în felul acesta, propria natură, înclinațiile așa-zicând temperamentale? Răspunsul e mai curând negativ. „Sunt deprins a-mi trece tot mecanismul sufletesc în acte reflexe”³, afirmă la un moment dat, mărturisindu-i lui Ibrăileanu (pe atunci prieten) motivele pentru care e nevoit să publice în atâtea gazete: „N-ai idee însă cât țin la periodicitatea regulată (sic!). E la mine una din condițiile de igienă a lucrului”⁴.

Așadar aici (și nu numai aici), scrisul e văzut ca un ritual salubru, exercițiu terapeutic menit să înăbușe scepticismul, angoasa, spaima de moarte. Da, numai că, din punct de vedere spiritual, refugiul în contemplație nu e cu nimic mai prejos! Și

¹ E. Lovinescu, *Memorii. Aqua forte*, ediție îngrijită de Gabriela Omăt, București, Editura Minerva, 1998, p. 55.

² Am folosit termenul în accepția lui curentă, de deliberare conștientă, și nu în sensul vehiculat de Schopenhauer în lucrarea sa capitală, *Lumea ca voință și reprezentare*, care asimilează „voința” energiei vitale, instinctului orb.

³ E. Lovinescu, *Scrisori și documente*, ediție îngrijită de Nicolae Scurtu, București, Editura Minerva, 1981, p. 221.

⁴ *Ibidem*, p. 201.

nu văd de ce nu am acorda „moldovenismului” șansa acestei superioare cristalizări. Eșecul pândește, în fond, din ambele direcții. De ce să ținem oare neapărat partea grafomanilor, disprețuindu-i în schimb pe inșii melancolici și visători, care scriu pe nisip?

La prestigiul nefast al acestor distincții simplificatoare a contribuit, din păcate, și Lovinescu (în termeni similari se despărțea de Moldova – nici nu-i de mirare! – Mircea Eliade) –, e drept, nu prin exemplul viu al propriei personalități, ci prin discursul său angajat, de militant al unei cauze în care voia să creadă. Din *Memorii* am aflat cum, abia intrat la facultate, părăsește Iașiul și fugе la București, găsind apoi numai cuvinte de laudă pentru curajul de a se fi rupt definitiv și irevocabil de atmosfera provincială a orașului bântuit de mărețele umbre ale trecutului. După propriile mărturii, spaima de ratare l-ar fi împins spre mediul prozaic, dar mult mai dinamic, al capitalei. Acolo îi cunoaște pe Maiorescu și Iorga, personalitățile care-i vor marca decisiv cariera.

Însă principalul obstacol se află tot în sine: e vorba de inaptitudinea pentru viață, invocată în repetate rânduri (de la discursul memorialistic la ficțiunile romanești), nefericită trăsătură a temperamentului său melancolic, contorsionat, care explică și irepresibilele înclinații autodestructive, niciodată definitiv înfrânte de credința într-o idee. Lovinescu nu are stofă de misionar. Străin de orice formă de fanatism, criticul păstrează, în linia moralei burgheze a lui *honnête homme*, calea de mijloc, înțeleapta moderație. Ceea ce nu înseamnă că s-ar mulțumi numai cu atât. Își intuiește vocația și, cu toate că nu-i cunoaște cu exactitate natura, simte că trebuie s-o urmeze numaidecât. În plus, familiarizat cu anumite învățături venite din Orient, știe că fapta în sine își dezvăluie rostul ei mai înalt abia atunci când nu vizează scopuri determinate. Așa se naște și pledoaria pentru acțiunea total dezinteresată a criticii. Nu e o noutate, bineînțeles, cum nici justificarea refuzului personal de a profita în vreun fel de pe urma scrisului. Numai că nimeni nu s-a gândit să sublinieze rădăcina „moldovenească” (*recte* „orientală”, pur spirituală) a unei astfel de etici.

Într-adevăr, eliberat de sensurile încărcat negative alimentate de partizanatul regionalist, „moldovenismul” (la Paris Lovinescu făcea figură de om leneș, de „Oblomov”, cum le plăcea apropiaților să-l alinte din când în când) e chiar ingredientul propriu-zis „artistic” al personalității care, modelat de ambiție, devine creator și justifică alegerea făcută. Altminteri, de și-ar fi învins cu totul „natura”, autorul *Istoriei civilizației române moderne* ar fi eșuat cel mai probabil într-o searbădă grafomanie. Așa, grație prețioaselor „reminiscente” specific rasiale, Lovinescu izbutește performanța neașteptată de a valoriza pozitiv eșecul și de a face operă dintr-o sumă de neîmpliniri, de parcă, pe fondul unei viziuni întunecate, de pesimism cosmic și scepticism față de soarta valorilor, el ar avea ambiția să rămână egal cu sine și să dovedească, ca altădată înțelepții din școala eleată, imposibilitatea de a gândi practic mișcarea, „devenirea” (și nu doar la nivelul discursului despre personalitate!). Pentru ca, în cele din urmă, odată demonstrația încheiată, din palimpsestul scriiturii lovinesciene să răsară în toată splendoarea „figura spiritului creator”, ca o efigie pură, nealterată de vegetația excedentară a

paginilor moarte. Aici e vorba însă de cealaltă doctrină, să-i zicem „ezoterică”, ingenios camuflată în discursul pentru profani despre inevitabila „mutație” a valorilor estetice și necesitatea „sincronizării”.

Așadar, personalitatea lui Lovinescu, departe de a fi „construită” printr-un uriaș efort de voință, pare mai curând un monolit în care timpul lovește ne semnificativ⁵: cu toate că se afirmă șovăitor mai întâi, își găsește apoi foarte ușor modelele în care să se oglindească fidel, printr-un proces invers în raport cu traseul normal, de la cauză la efect (cel puțin așa cum înțelege criticul lucrurile în cărțile lui de doctrină: adică de la „imitație” la „diferențiere”). Lovinescu își creează, de fapt, precursorii, dar ține să-și ascundă atât de bine frumoasa ispravă, încât ai senzația că inventează o ideologie doar pentru a-și camufla adevăratele intenții, preferând să rămână undeva, în umbră, ca un „actant” oarecare, integrat în cursul firesc al unei evoluții organice. Însă minimalizarea meritului personal e prea ostentativă ca să nu bată la ochi. La fel, vorbind despre personalitate (adevărată obsesie!) mai mult și mai insistent decât toți criticii la un loc, a lăsat înșelătoarea impresie de cameleonism facil și de nesiguranță – reacție defensivă, în fond, trădând un ghem de complexe. În realitate lucrurile stau tocmai pe dos: Lovinescu își va fi căutat o personalitate pe care și-o găsisese deja, demult. Dar a avut delicatețea (voluntar sau nu, rămâne de văzut) de a părea mult mai modest și de a suporta, cu stoicism, povara insignifianței.

Ori de câte ori s-a întâmplat să vorbească despre sine, Lovinescu și-a mărturisit, cu franchețe, și parcă (ciudat!) cu un soi de mândrie abia reținută, „păcatul” de a se fi născut deja plictisit, fără chef de viață. Inutil regretul, neavenită revolta. Într-adevăr, nimic nu pare a fi tulburat placiditatea omului predestinat să-și petreacă existența la masa de scris. Chiar dacă vor fi fost la un moment dat mai dezordonate, bățiile inimii s-au îmblânzit treptat, de la sine, și nu sub biciul de foc al unei discipline severe, care sperie gândul (cum s-a spus adesea, în intenția de a proiecta asupra personalității criticului lumina facil eroică a unei viziuni romantice de mediocră extracție). Așa se face că, în răspunsul de mulțumire la scrisoarea pe care Arghezi o publică într-un moment dificil (Lovinescu se afla, bolnav, într-un sanatoriu), criticul își reproșează vina de a-i fi privit pe oameni numai în calitatea de scriitori („n-am clădit pe afecție și prietenie”, „am literaturizat bățiile inimii”,

⁵ Eugen Simion crede și el că „existența lui Lovinescu se clădește pe renunțare”, intuind foarte exact sensul evoluției scrisului lovinescian, pe linia simplificării deliberate: „Lovinescu devine, ca să zic așa, lovinescian, după ce scrie zece cărți și câteva mii de articole, luptând cu ușurința de a scrie frumos. Natura pusese prea mult și efortul criticului este de a simplifica și a adânci” (vezi Eugen Simion, *Scepticul mântuit*, București, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”, 1996, vol. II, p. 210). Cel mai tranșant se dovedește însă (nici nu-i de mirare) Alexandru George, la a cărui opinie subscriem (de data aceasta!) fără nicio rezervă: „Desigur că Lovinescu la douăzeci de ani nu e același cu cel de la patruzeci, dar [...] revizuirile [...] nu afectează decât puțin verdictele propriu-zise, iar orientarea criticului rămâne în linii mari neschimbată” cf. E. Lovinescu, *Opere*, vol. V, ediție îngrijită de Maria Simionescu și Alexandru George, București, Editura Minerva, 1986, p. 402.

recunoaște el). Dovezile de afecțiune ale celor din jur îi induc „mizantropului” Lovinescu un acut sentiment de culpabilitate („o mare rușine de mine însumi”)⁶, semn că detașarea olimpică nu-i totdeauna atitudinea cea mai potrivită și că nu poți judeca obiectiv cartea fără să ai în vedere persoana, omul care a scris-o.

Cât despre profilul psihologic al criticului modernist, aflăm că băiatul melancolic și timid are presentimentul iminenței morții încă de la „primele licăriri ale conștiinței organizate”⁷. Nu intră în calcul niciun fel de traumă originară, nimic din binecunoscutul vocabular al psihanalizei. Faptul se datorează, atrage atenția Lovinescu, aproape exclusiv carenței de vitalitate, care induce și complexul singularizării (ușor depistabil în reveriile solitare), și sentimentul precarității tuturor lucrurilor, senzația de inconsistență a realității (amăgitoare plâsmuire de fum). Sunt acestea manifestări ale unei maladii pe care scriitorul încearcă să și-o trateze mult mai târziu, odată cu fuga la București și renegarea rădăcinilor sale „moldovenești”. Însă amănuntele autobiografice la care ne referim, departe de a furniza explicații convingătoare, nu fac decât să întărească, parcă și mai mult, mitul unei personalități ieșite din comun, conturat cu migală îndeosebi la vârsta recapitulărilor, pe ultima sută de metri. Dacă n-ar fi așa, nu știm câtă credibilitate ar mai avea un astfel de scriitor, care pretinde că simte mereu doar „indiferență față de orice bucurie”⁸.

Dar ce mai contează detaliile? Să reținem esențialul: omul și-a strunit năvășele porniri ale eului. S-a învins pe sine, a devenit anonim. Prin urmare, s-o mai spunem o dată: biografia se resoarbe complet în bibliografie, după dorința criticului răspicat formulată în fața publicului vulgar și neștiutor, însetat de senzațional. Mitul se construiește totuși pe un fapt concret, pe un amănunt de viață uitat ulterior sau, oricum, destul de greu de recunoscut pe ecranul închețat al memoriei. Cu toate acestea, la un ultim retuș, în cele câteva pagini de confesiune testamentară și de bilanț din volumul omagial apărut, în 1942, la inițiativa criticilor modelați de ideile și condeiul maestrului (Cioculescu, Vianu, Perpessicius, Pompiliu Constantinescu, Vladimir Streinu), se păstrează intact motivul originar al personalismului obsesiv, răsfrânt în oglinda multiplelor autoproiecții bovarice.

Povestea edificării propriei personalități ascunde, afirmă Lovinescu în postura biografului său fictiv, Anonymus Notarius, „o dramă nu de ordin intelectual, ci

⁶ Vezi E. Lovinescu, „Sburătorul”. *Agende literare*, vol. VI, ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt, note de Alexandru George, Margareta Feraru și Gabriela Omăt, București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, 2002, p. 565–566.

⁷ Cf. Anonymus Notarius, *E. Lovinescu*, București, Editura Vremea, 1942, p. 18. La fel înțelege lucrurile și Lucian Raicu: „pesimismul său organic nu părea să fie determinat de implacabilitatea morții, ci mai curând de contemplarea, fără savoare, a vieții. Incapacitatea de a trăi, de a fi asemenea altora, îl făcuse să cunoască, în viață fiind, sentimentul morții” (Lucian Raicu, *E. Lovinescu: Construcția de sine*, în vol. *Calea de acces*, București, Editura Cartea Românească, 1982, p. 147). Criticul insistă, în acord cu marea majoritate a comentatorilor (excepția o constituie, ca de atâtea ori, Alexandru George), asupra rolului decisiv (dacă nu exclusiv) al voinței în construcția personalității.

⁸ Anonymus Notarius, *op. cit.*, p. 15.

somatic”⁹ („nu scria decât ziua”, pentru că „apatia lui fizică îl muia de cum se însera”). Iată cheia ascunsă despre care vorbeam. Așa stând lucrurile, n-ar strica să primim cu o anumită rezervă mărturisirea potrivit căreia critica ar fi în mod necesar „o disciplină ce necesită sacrificiul, jertfa voluntară a altor vocații”¹⁰. Lovinescu se complăce și el în postura aceasta ușor ipocrită (dar firească, la urma urmei), de nobilă victimă jertfită pe altarul datoriei: „Cel dintâi act al afirmării mele critice, ține el să ne asigure, a fost cel al renunțării; numai în clipa când m-am crezut capabil de această jertfă consimțită am pornit la o acțiune critică”¹¹.

Interesant, numai că Lovinescu nu renunță, în fapt, la nimic serios, de vreme ce nu se simte niciodată copleșit de tirania vreunei dorințe anume, care să-l perturbe de la scris. Își exploatează însă extrem de eficient înzestrările așa-zicând „naturale”. Prin urmare, dacă semnul cel mai elocvent al vocației critice este, cum se crede îndeobște, capacitatea sacrificiului voluntar, trebuie să recunoaștem că Lovinescu se născuse cu un atu formidabil, ce l-a avantajat enorm în lupta pentru preeminența la râvnitul oficiu. Descoperită devreme¹² (din adolescență!), vocația se împlinește ulterior fără convulsii majore, pe o traiectorie rectilinie de invidiat. Cea mai puternică emoție i-o provoacă tânărului lectura câtorva pagini din... Faguet: „am simțit vertigiul unui gol luminat de o bruscă ploaie siderală” – notează într-un loc, pentru ca mai târziu, la vârsta patriarhilor, să-și explice entuziasmul adolescentin prin impresia de *autenticitate* și de *viață intensă* transmisă de scrisul profesorului de la Sorbona¹³. Bătrânul exeget al modernității literare proiecta de fapt asupra lecturilor tinereții lumina unor emoții de mult apuse și a unei vitalități pe veci imolate în litera scrisă.

În aceeași ordine de idei, e foarte puțin probabil ca la baza acțiunii critice lovinesciene să se afle aproape exclusiv „dragostea de om și de umanitate”, sentiment dezinteresat, neumbrit de aspirații pedestre, după cum vede lucrurile Lucian Raicu într-un frumos exercițiu de admirație. E drept, autoritatea, prestigiul critic nu se câștigă fără subordonarea aceasta dezinteresată, la care nici un individ conștient de propria valoare nu se supune cu zâmbetul pe buze. Ei bine, Lovinescu nu face excepție. N-a fost un sfânt, indiferent la gândurile de glorie deșartă. A avut ambiții, mai mari sau mai mici, ca fiecare dintre noi, numai că pe el eșecurile repetate nu l-au descurajat, cum se întâmplă de regulă. Mai mult, l-au întărit, inventându-i un destin exemplar, de spirit independent, destinul omului care a întruchipat ca nimeni altul „condiția criticului”.

Acum începem parcă să înțelegem de ce s-a spus că „secretul său a fost altul decât vulgara ambiție, a fost mai curând lipsa de ambiție, negarea efortului penibil

⁹ *Ibidem*, p. 16. Vezi și Théodule Ribot, *Patologia personalității*, traducere, avânprefață și note de dr. Leonard Gavrilu, București, Editura Științifică, 1996.

¹⁰ Eugen Simion, *Scepticul mântuit*, ed. cit., vol. II, p. 37.

¹¹ Anonymus Notarius, *op. cit.*, p. 217.

¹² E. Lovinescu, *Memorii. Aqua forte*, ed. cit., p. 47: „De m-aș îndoi despre vocația mea critică, nu sub raportul calității, unde îndoielile subzistă întotdeauna, ci al fatalității ei, faptul că cea mai puternică emoție literară n-am resimțit-o din contactul unei opere de imaginație, ci al unei opere critice constituie indiciul unei îndrumări precise”.

¹³ Florin Mihăilescu, *E. Lovinescu și antinomiile criticii*, București, Editura Minerva, 1972, p. 60.

de parvenire, fie ea și intelectuală, nu neapărat socială și academică¹⁴. Să fie oare aceasta chiar cheia succesului, taina prin care criticul își modelează o surprinzătoare personalitate? Dacă e așa, atunci aici se ascunde, am impresia, o miză cu mult mai mare, care aruncă în derizoriu toate celelalte pretenții, orice vanitate de scriitor. Sub masca modestiei se întrezărește un orgoliu exorbitant. Camuflajul trădează totuși, parcă dinadins, adevăratele intenții: neizbutind să parvină cu nici un chip, deși ar fi dorit (fără să aibă, din păcate, tăria de a-și recunoaște slăbiciunea – altfel deloc rușinoasă), Lovinescu își va fi convertit pozitiv toate nereușitele, într-o manieră care nu i se datorează însă în exclusivitate (lui așa i-ar fi plăcut să se creadă). Imaginea prinsă în ramă nu dezvăluie neapărat și miezul amar al convingerii că „soarta noastră nu e în împrejurările dinafară, ci în noi, în caracterul, în voința noastră; ne clădim destinul pe care îl dorim și-l merităm”¹⁵.

Dincolo de cauzele blestemelor chestiuni insolubile ce agită spiritele când vine vorba despre contradicția atât de previzibilă a personalității lui Lovinescu (a devenit un loc comun al exegezei ideea că olimpianismul e o construcție artificială „ridicată pe un material sufletesc fragil, acut sensibilizat”¹⁶), se cuvine să evidențiez poate, mai hotărât, celelalte aspecte, sesizabile fără chinuitoare strădanii hermeneutice. Conștient probabil de artificialitatea dualității postulate atât de tranșant cu diverse prilejuri, criticul sfârșește prin a se recunoaște în organicitatea scrisului său, în care presupusele antinomii se resorb, ca și cum n-ar fi fost. Astfel, de la anumită distanță critică, autoproiecția bovarică se arată a fi o simplă amăgire ce nu mai scindează personalitatea: oglinda sinelui rămâne intactă, pentru că „înstrăinarea” nu s-a dovedit a fi decât o eroare de moment, și aceea provocată deliberat¹⁷.

Lăsând garda jos, Lovinescu admite finalmente (în total dezacord cu perspectiva sa ideologică, axată pe teoria sincronismului și a imitației ca factor de creativitate, sub presiunea legii interdependenței) soluția evoluției organice, lipsite de salturi spectaculoase, de mutații „revoluționare”: „... granița dintre convingere și atitudine e atât de arbitrară, încât trebuie să admitem pe oameni așa cum vor ei să pară”¹⁸. Formularea lovinesciană lasă impresia, am anticipat deja, că vrea să dea credit aceluiași proces, de la formă la fond, de la simularea formei la stimularea fondului, descris în textele de doctrină. Contează doar omul „deliberativ”, ce se

¹⁴ Lucian Raicu, *Construcția de sine*, în vol. *Calea de acces*, București, Editura Cartea Românească, 1982, p. 175.

¹⁵ E. Lovinescu, *Memorii. Aqua forte*, ed. cit., p. 181.

¹⁶ *Ibidem*, p. 139.

¹⁷ Într-o scrisoare către Elena Farago (destinatar predilect al celor mai patetice efuziuni consemnate de paginile epistolare) Lovinescu vorbește despre „criza năprasnică prin care am trecut”, invocând tot felul de seisme interioare, foarte împovărătoare pentru un viitor critic. Iată o confesiune caracteristică, pe același motiv al sacrificiului voluntar și al renunțării la sine: „Venisem pe aici să lucrez și n-am făcut nimic, nimic. Am trăit ca într-un vis groaznic, și dacă nu mi-am lăsat încă viața pe aici, mi-am lăsat cu siguranță din ce are omul mai bun în sine, toată floarea sentimentelor ce fac noblețea unui suflet omenesc” (apud Lucian Raicu, *op. cit.*, p. 139).

¹⁸ Apud Ileana Vrancea, *E. Lovinescu, artistul*, E.P.L., București, 1969, p. 106.

construiește pe sine imitându-i pe alții. Și totuși, eleatismul propriei personalități exclude ideea modelării de sine în linia procesului „revoluționar”, axat pe imitația integrală, prin care criticul explicase formarea civilizației române moderne. În *Mutația valorilor estetice*, autorul mărturisește: „A pleca de la diletantismul *Pașilor pe nisip* și de la un impresionism, divers manifestat, dar pururi evident în tehnica criticei, și atenuat formal numai în urmă, deși viu încă și generator timp de mai bine de douăzeci de ani, pentru a ajunge la un imperativ critic și la o mistică a genurilor literare ar constitui mai degrabă o mutație bruscă decât o evoluție normală. Că nu e vorba, totuși, de o revoluție, ci de o dezvoltare organică o dovedește sensul celorlalte patru volume”¹⁹.

Prin urmare, organicitatea personalității psihice lovinesciene contrazice radical sensul evoluției „revoluționare” de la formă la fond, care, aplicată în domeniul psihologiei creației, ar trebui să acorde rolul hotărâtor voinței și imitației, disciplinei scrisului în sine. Punând însă vocația critică pe seama unor factori mai curând biologici (somatici) decât voliționali, discursul autolegitimant al criticului-creator devine încă și mai suspect datorită unificării artificiale a tendințelor contradictorii ale eului, scindat dramatic, după distincția formulată cândva de Murray Krieger, între o ipostază exterioară, construită (*persona*), și una interioară, mai puțin mincinoasă („persoană”); *persona* ar desemna, în termenii psihanalizei, *super-ego*-ul criticului, iar „persoană”, *id*-ul său²⁰.

Intră în joc aici, evident, o iluzie conștientă menită a uniformiza contrastele și a proiecta acțiunea criticului sub semnul unui mit al totalității organice, pentru că, după cum subliniază teoreticianul american, într-o formulare de nuanță umanistă care ar fi plăcut mult impresionistului Lovinescu: „nerespectarea parțială a angajamentelor teoretice nu reprezintă adesea decât o tactică abilă folosită de criticul-teoretician pentru a ne convinge (pe noi, dar poate și pe el însuși) că *operațiunea critică va rămâne deschisă și umană, sacrificându-și eventual propria ei siguranță de sine și propriile certitudini* (s.n.), dat fiind că acestea nu sunt cătuși de puțin virtuți umaniste. Procedând astfel, el își creează *o a doua voce, cu nimic mai puțin fictivă decât prima* (s.n.)”. Valorificând apoi un alt principiu al psihanalizei freudiene, potrivit căruia un lucru apărut în conștiință ca două contrarii e adesea în inconștient un tot unitar, Krieger atribuie persoanei nu doar funcția de a-și inventa *persona* menită să-i apere sistemul, ci

¹⁹ E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. III, București, Editura Minerva, 1981, p. 398.

²⁰ Murray Krieger, *Teoria criticii. Tradiție și sistem*, traducere și prefață de Radu Surdulescu, București, Editura Univers, 1982, p. 85: „în zilele noastre, când conștiința interioară este privită, în conformitate cu moda academică, drept principala caracteristică a literaturii analizate de critic, acesta, firește, își dramatizează și propria lui condiție, descoperindu-se pe sine în opera sa, atât ca *persona*, cât și ca persoană, – ba chiar descoperind o voce care poate vorbi în numele lui cu, sau în competiție cu vocea autorului studiat”. Vezi și p. 89–90: „dacă socotim *persona* drept *super-ego*ul criticului, atunci persoana este *id*-ul său. Când persoana izbutește să atenueze *persona* mai mult decât de obicei, sistemul acesteia din urmă se deschide (și ne deschide și pe noi, în calitate de cititori ai săi), spre exterior, astfel încât poate cuprinde în sine elemente străine, subminante, care, pe măsură ce sunt incluse, mărgesc capacitatea sistemului (ca și pe a noastră)”.

și capacitatea de creație a acelor structuri teoretice capabile să justifice și să consolideze respectiva *persona*²¹. Așa se explică obstinția lui Lovinescu în a-și afișa cu orice prilej „masca” olimpiană, de critic militant și ideolog liberal; așa înțelegem mai bine opțiunea sa pentru valorile estetice moderne, susținute programatic, cu o insistență bizară. Din unghiul acesta privind lucrurile, bovarismul lovinescian se dovedește nu atât o „creație” a conștiinței lucide, lesne dispusă a acorda voinței puteri nelimitate, ci o reacție inconștientă, tributară „psiheei” moldovenești, menită a acorda omului care privește în sine sentimentul reconfortant al cunoașterii. Rolul „persoanei” e de a face posibilă și această iluzie. Așadar, distincția curentă dintre inconștient și conștiință („*persona*” și „persoană” etc.) nu e posibilă decât tot printr-un artificiu logic, ce presupune suspendarea „eului” (preconizată de metoda fenomenologică).

Astfel, consecvența față de propriile „teorii” are consecințe dintre cele mai interesante în plan psihomoral, modelând personalitatea criticului după un tipar ideal, cu tensiunile inerente oricărui proces de asemenea natură. Când „fondul” e sărăcuț, simpla gesticulație mimetică/ forma goală poate suplini carențele personalității. Moraliștii chiar cred că, excluzând latura de ridicol, snobismul (tot o formă de imitație) e un factor pozitiv, de progres, ce anticipează posibila evoluție. Însă Lovinescu nu e deloc dispus să se vadă pe sine în aceeași lumină izvorâtă din chiar premisele sistemului său de gândire. Personalitatea lovinesciană nu se construiește prin imitație, *ex nihilo*. Ea are un fond adânc și complex, pe care se grefează treptat diferitele „forme”: „Individualitatea – consemnează Anonymus Notarius – se formează singură, prin lectură și meditație, și nu la școală” și „se încheagă din slăbiciuni”²². Aici se afirmă din nou, *en passant*, importanța principiului „slab” (imperfecțiunea, vulnerabilitatea, „moldovenismul”) ca ingredient necesar și element de diferențiere a personalității. Apoi, conform aceleiași logici, cu cât sunt mai nefavorabile împrejurările exterioare, cu atât accelerează ele procesul devenirii interioare, în sensul anticipat de la primele manifestări concludente. Dar imitația integrală a unui „model” e scoasă din ecuație de la bun început! Parțial, ca „modele” am putea menționa doar pe Faguet („singurul om de la care am învățat ceva”²³, zice într-un loc), plus, am văzut deja, Maiorescu (acceptat numai pe latură etică) și Iorga (ca exemplu preponderent negativ). În rest, nimic. Procesul e mai curând invers, de la sine spre alții.

Într-adevăr, oricât ar părea de bizar, Lovinescu nu a avut modele. El însuși mărturisește undeva: „N-am privit niciodată în sus, pentru a nu fi supus vreunei umiliri, ci numai în jur, la egali, și mai ales la inferiori”²⁴. Or, din unghi psihologic privind lucrurile, refuzul modelelor are ca mobil recunoașterea forței lor de impact asupra unei personalități fragile și puternice deopotrivă, care nu vrea (de ce oare?) să-și accepte vulnerabilitatea. După cum am anticipat în cuvântul introductiv, spaima aceasta față de lumea exterioară ar corespunde, după Wörringer, „introversiunii” și tendinței către „abstracție”, în vreme ce nevoia de afirmare generează impulsul

²¹ *Ibidem*, p. 101.

²² *Anonymus Notarius, op. cit.*, p. 22.

²³ E. Lovinescu, *Faguet*, în *Opere*, vol. VI, ediție îngrijită de Maria Simionescu și Alexandru George, București, Editura Minerva, 1988, p. 305.

²⁴ *Idem, Agende literare*, vol. 6, ed. cit., p. 616.

empatic („intropatia”), manifestare prin excelență „extravertită”²⁵. Plecând de la observația că „plăcerea estetică este plăcere de sine obiectivată”, esteticianul german consideră empatia „un fel de proces de percepție, caracterizat de transferul afectiv al unui conținut psihic esențial în obiect; acesta este astfel asimilat subiectului și este atât de legat de el, încât subiectul se simte, ca să spun așa, în obiect”²⁶. Ei bine, dacă empatia „presupune că obiectul este cumva vid și că ea îl poate umple cu propria-i viață”, abstracția, în schimb, „presupune că obiectul este cumva viu și activ și încearcă de aceea să se sustragă influenței sale”²⁷. Dar cele două funcții „sunt tot timpul prezente în individ, doar că, de cele mai multe ori, inegal diferențiate”, mijlocind înstrăinarea de sine și adaptarea la condițiile exterioare. Rezumând: „Empatie și abstracție, extraversie și introversie sunt mecanisme de adaptare și protecție. În măsura în care fac posibilă adaptarea, ele îl feresc pe om de primejdiile exterioare” și „îl eliberează de instinctualul întâmplător, ba chiar îl feresc de el”²⁸. Iată din nou, tradusă în termeni mai prețioși, schema de acum ușor de recunoscut a teoriei lovinesciene.

Prin urmare, când vorbește despre sine, autorul lui *Bizu* își recunoaște franc predispozițiile temperamentale specific „moldovenești”, reprimite consecvent ca rele ispite îndemnând la ratare, dar niciodată anihilate cu totul – dovadă înclinația către evocarea nostalgic-duioasă din paginile de proză memorialistică și de confesiune, cum și către descrierea în registru miniatural, cu accent pe emoția pur senzorială, în genul literaturii de atmosferă și al pastelului suav, care îndeamnă la reverii panteistice și la dulcea ispită a uitării de sine, într-un cuvânt, la aneantizarea personalității. Or, în opinia lui Lovinescu, dacă îndemnul de a scrie literatură vine de la fibra moldovenească, de la „temperament”, opțiunea pentru critică se justifică numai ca efect al dorinței conștiente de afirmare – nu întâmplător, personalitatea criticului ar avea drept nucleu iradiant caracterul, elogiat ca *faculté maîtresse*, trăsătură de natură exclusiv etică, cu accent pe latura voluntară, menită să confere omului public prestigiu și autoritate. Ceea ce nu înseamnă, evident, că scriitorul n-ar avea nevoie decât de... temperament! Nu. Mă văd nevoit să precizez încă o dată:

²⁵ Pentru un rezumat eficient, vezi C. G. Jung, *op. cit.*, p. 315–316: „După cum empatetizatorul, fără să își dea seama, se savurează pe sine în obiect, tot astfel abstractizatorul, reflectând la impresia pe care i-o face obiectul, se contemplă, fără să știe, pe sine însuși. Căci *ceea ce transmite empatetizatorul în obiect este chiar propria-i ființă, adică propriul său conținut inconștient, iar ceea ce gândește abstractizatorul despre impresia pe care i-o produce obiectul sunt propriile lui sentimente care i-au apărut în obiect* (s.n.). Este de aceea limpede că pentru o înțelegere reală a obiectului sunt necesare ambele funcții, de asemenea pentru creația de artă autentică. Cele două funcții sunt de altfel tot timpul prezente în individ, doar că, de cele mai multe ori, inegal diferențiate”.

²⁶ *Ibidem*, p. 309: Pentru Lipps, observă Jung, empatia este „obiectivarea mea într-un obiect distinct de eu, indiferent dacă ceea ce s-a obiectivat merită sau nu numele de sentiment”; „având a percepția unui obiect, simt ca și cum ar veni din el sau ar zăcea în el, ca a perceput, un impuls către un mod determinat de comportament interior. Acest mod pare dat de el, comunicat mie de el”.

²⁷ *Ibidem*, p. 311.

²⁸ *Ibidem*, p. 317.

personalitatea scriitorului (nici criticul nu e altceva, chiar dacă nu-și dă seama sau nu vrea să recunoască) se edifică pe un fond psihic colectiv (echivalat abuziv cu „temperamentul”), dar ca fenomen de „diferențiere”, și nu de reproducere mecanic-mimetică. Problema va fi tratată amănunțit în creația românească, prin ipostazierea „psiheei” moldovenești în două personalități distincte: atât în Bizu, tipul omului fără însușiri, contemplativ, dar steril, cât și în Eminescu, tipul scriitorului genial, care valorifică exemplar virtualitățile creatoare ale „rasei” (mai precis: ale temperamentului „moldovenesc”, ce și-a găsit expresia cea mai caracteristică în poezie).

În consecință, cu dreptate vorbea Ileana Vrancea despre un soi de fascinație a ratării și anonimatului (explicabilă prin fondul psihic comun, moldovenesc), ce l-ar fi determinat pe Lovinescu să-și proiecteze terapeutic în alții propriile aspirații nerealizate. În creația ficțională, povestea vieții lui Bizu ilustrează o posibilă schiță de destin (al burghezului cumsecade, cu suflet conjugal, visând la pacea căminului), pe care criticul și l-a refuzat. De asemenea, la scriitorii de care s-a ocupat ca monografist (Jean Jacques Weiss, Negruzzi, Asachi, Grigore Alexandrescu) criticul insistă, firesc, asupra raporturilor dintre om și operă, ceea ce-l ajută să prindă sensul unor profunde afinități psihologice, căutate parcă intenționat și, cu precădere, în linia acelor vocații neîmplinite, „sufocate de împrejurări potrivnice”²⁹. La fel, peste ani, când cercetează cu aplicație documentele despre viața lui Maiorescu, pare înclinat să accentueze mai curând imperfecțiunile, marcat fiind de conștiința „realei fărâmițări a unui bloc ce nu s-a realizat niciodată”³⁰.

Antidotul contemplativității sterile și al nefericitei risipiri (boală frecventă în cazul literaților noștri, constrânși „să facă de toate”³¹ pentru a supraviețui, dar și predispuși la tranzacțiuni lesnicioase), al irosirii talentului în lucruri mărunte, i-l oferă exemplul scriitorilor din alte culturi, în special cea franceză, în care e lucru obișnuit „să mori cu condeiul în mână”. Iată și confesiunea indirectă din care am extras formularea aceasta memorabilă: „Faguet a murit cu condeiul în mână (s.n.). [...] Probabil că (sic!) chiar în ziua morței a scris un articol. Și cazul lui Faguet nu e un caz rar. Se întâmplă mai tuturor scriitorilor francezi atât de muncitori și, mai ales, atât de disciplinați în munca lor. Munca pentru dânsii e un principiu de viață... Fără ea, e un început al odihnei eterne. [...] Vor mai trece veacuri de

²⁹ Ileana Vrancea, *op. cit.*, p. 19. Aceeași idee la p. 180: „Pe lângă afinitățile sufletești, E. Lovinescu se simte legat de eroii săi printr-un destin comun, deopotrivă zădărnice. [...] monografistul voia să împartă cu ei nu știu ce spaimă secretă a neîmplinirii”.

³⁰ *Ibidem*. Din cauza unei iubiri prea exclusiviste pentru Lovinescu, Al. George exagerează vădit atunci când afirmă că Negruzzi, Alexandrescu sau Asachi „nu sunt figuri de primă mărime ale literaturii române și nici spirite cu care cercetătorul lor își putea marca vreo aderență de ordin spiritual. Dimpotrivă, istoriograful îi privește cu destulă detașare, iar artistul din Lovinescu vibrează doar arareori la unison cu ei” (vezi E. Lovinescu, *Opere*, ed. cit., vol. III, p. 496).

³¹ E. Lovinescu, *Costache Negruzzi. Viața și opera lui*, în *Opere*, ed. cit., vol. III, p. 303: „Negruzzi diletant? Da și nu... Diletant era în calitatea lui de artist ce iubește mai multe lucruri deodată, cătând însă sub înfățișări felurite numai frumosul unduos și schimbător. N-a fost un om de știință, n-a fost un filolog sau un apostol. *A făcut de toate* (s.n.)”.

disciplină și de cultură pentru a ajunge și noi la această superbă activitate neîntreruptă și fatală”³².

Hotărât să răstoarne regula împământenită la noi și să se consacre exclusiv preocupărilor literare, Lovinescu s-a confruntat de timpuriu și cu prodigialitatea uluitoare a lui Iorga, piaza sa rea, maestru inconcesiv și fanatic (nu suporta lângă sine decât vasali), dar și cu varianta opusă, aceea a unei sterilități amiabile și a unei modestii de bună calitate, încurajând dialogul, ce-și găsisese expresia tipică în persoana profesorului său de latină, D. Evolceanu, elev înzestrat al lui Maiorescu, ratat mai pe urmă din lipsă de voință și perseverență. Întâlnirea cu Evolceanu („un om mai timid decât... mine”) e un moment decisiv în biografia spirituală a lui Lovinescu, pus astfel față în față cu una dintre ipostazele virtuale ale destinului său. Episodul e fixat cu atenția cuvenită marilor revelații, trăite însă *post-factum*: „Rar am putut studia asupra mea însumi cazul plâsmuirii unei duble personalități. Ceea ce mă apropiase de dânsul e probabil conștiința unor defecte, insuficiențe comune (nu fără oarecare spaimă). *Necesitatea de a mă arăta altfel mă împinsese instinctiv să-mi creez o psihologie nouă* (s. n.). [...] îi luam piuitul cu zgomotul personalității mele active și pline de inițiative (n-aveam, în realitate, nici una, cum n-am nici acum). *Nu o făceam voluntar: intrasem într-un rol și-l jucam instinctiv* (s. n.), de cum îi pășeam pragul biroului. [...] De cum ieșeam în stradă deveneam altul, [...] îmi reluam zdrențele mizeriei mele morale”³³. Revelația inautenticității propriului comportament aduce cu sine o aspră sancțiune postumă, în acord cu atitudinea stoică, de severă austeritate, care formează chiar marca personalității morale a criticului. E de reținut și ipostaza „bovarică” (involuntară, deci... inconștientă!) căreia i se conformează junele critic cu personalitatea în formare!

Cât despre concepția asupra scrisului, deocamdată merită reținută măcar observația că disciplina (ritmicitatea) i se pare lui Lovinescu esențială, indiferent de conținutul ori ideile vehiculate. Arta izvorăște din subconștient, iar scriitorul „gândește” în ritmul jocului stilistic. În consecință, scriitor te naști, nu devii. Voința rămâne, în schimb, principalul catalizator. Se vede acum fără greutate în ce măsură ideologia lovinesciană (formulată explicit – observația s-a mai făcut – numai din rațiuni polemice) a sprijinit atitudinea combativă a criticului militant, dedicat cauzei modernismului. Dar asta e deja altă „antinomie”, ușor de conciliat la „lectura în monadă”, singura potrivită în cazul de față. E clar, construcția de sine nu poate fi atribuită exclusiv „omului deliberativ”³⁴. Lovinescu însuși oferă o

³² E. Lovinescu, *Faguetiana...*, în *Opere*, vol. VI, ed. cit., p. 314. Lovinescu opunea lui Faguet, impresionistul („a rămas până la urmă un boem, lipsit de orice eleganță exterioară, dezordonat în îmbrăcăminte și în gesturi, adesea soliloc”), lui Brunetière, gânditorul de sistem, apologetul criticii științifice („manechinul pompos și doctoral”), *ibidem*, p. 310.

³³ Idem, „*Sburătorul*”. *Agende literare*, vol. VI, ed. cit., p. 616.

³⁴ În același sens, cu o undă de ironie în plus, se pronunța și Murray Krieger, *op. cit.*, p. 88: „impărțialitatea lui hermeneutică îl obligă pe critic să admită că nu are acces la operele propriu-zise, ci doar la propriile sale versiuni asupra lor. Iar autorul imixtiunilor și al distorsiunilor este eul criticului – persoana și *persona* sa. Prin *persona* criticului înțeleg personalitatea publică pe care și-o

nuanțată explicație a ipoteticului său „bovarism”: „Nu suntem de obicei ceea ce dorim să fim. [...] Plutim [...] împotriva dorințelor noastre celor mai scumpe, și pentru a nu fi afundați trebuie să luptăm cât mai mult, să întindem brațele și să ne încordăm mușchii. *Oricât am fi de pașnici, ajungem luptători* (s.n.); [...] adâncind viața unui om, descoperim *deosebirea între ce e și ce ar fi trebuit să fie* (s.n.), care lămurește atâtea suferințe tănuite și ne dă înțelegerea atâtor dureri tăcute”³⁵. Această contradicție fertilă a psihicului, problematizată în fel și chip, până la cele mai fine distincții (în ciuda terminologiei simpliste), alimentează constant discursul lovinescian despre personalitate. E tema predilectă de la care pleacă și la care se întoarce inevitabil, ca înspre un binecuvântat izvor, infatigabilul interpret al nuanțelor sufletești.

Pe urmele lui Goethe criticul face, așadar, elogiul productivității în sine, și emite aparent paradoxala opinie că talentul înseamnă să dezvolti în zece pagini o idee ce poate fi exprimată la rigoare în maxim două trei fraze. Despre o carte în lucru, căreia nu-i mai deslușea continuarea, i se plânge Hortensiei Papadat-Bengescu în felul următor: „...cum însă totul n-ar putea face un volum de 300 de pagini, de la 1 august, nemaiaivând ce spune, mă voi vedea silit să o trag de păr și, după teoria mea, din acea clipă să încep a face artă; te pomenești că partea aceea va fi cea mai prețioasă!...”³⁶. Înainte de a-și apropria totuși o concepție atât de subtilă, scrie despre orice și, chiar din primii ani ai activității sale gazetărești, trimite texte peste tot, creându-și o proastă faimă de oportunist („îmi caut interesul”, se scuză el într-o epistolă din vremea aceea³⁷). Lui Mihail Dragomirescu îi oferă insistent colaborarea, justificându-și eventualele stângăcii prin caracterul restrictiv al exercițiului publicistic la care este constrâns din cauza neîncrederii arătate tinerilor dornici de afirmare: „Cea dintâi condiție ca cineva să ajungă scriitor bun e să-l lași să scrie mult”³⁸. Așa se explică de ce, mai târziu, în *Titu Maiorescu și posteritatea lui critică*, ajunge să fie de partea lui Iorga, care fusese respins în tinerețe la „Convorbiri literare” din pricina păcatului, absolut legitim la un scriitor în formare, „de a publica oriunde, fără alege”³⁹.

asumă acesta, dovedind o considerabilă fermitate (ori „consecvență”, ca să-l flatăm puțin), pe măsură ce trece de la un demers critic la altul sau la o formulare generică a principiilor critice proprii, a teoriei sale privind natura literaturii. Acesta este sistemul său – fie el implicit sau explicit –, acestea sunt prezumțiile și criteriile estetice primare cu care se prezintă în fața fiecărei opere, preconditionând-o. Criticul se va fi temând, desigur, să nu reducă toate operele la acest sistem, cu o severitate ce transformă conștența ori fermitatea în uniformitate. S-ar ajunge atunci ca toate operele literare să pară a fi la fel [...] Deși în confruntarea cu o operă superioară criticul este pus în situația de a-și deschide întrucâtva propriul sistem, *persona* critică are tendința de a rezista, în numele integrității și fidelității sistemice”.

³⁵ Apud Ileana Vrancea, *op. cit.*, p. 20.

³⁶ E. Lovinescu, *Scrisori și documente*, ed. cit., p. 238.

³⁷ *Ibidem*, p. 61.

³⁸ *Ibidem*, p. 89.

³⁹ Idem, *Titu Maiorescu și posteritatea lui critică*, în *Scrieri*, vol. 8, ediție de Eugen Simion, București, Editura Minerva, 1982, p. 127.

Cu voia sau fără voia altora, Lovinescu s-a ținut de cuvânt. Și-a trăit viața la birou, printre cărți și oameni de hârtie. Din agendele sale realizăm cât se câștigă și cât se pierde în felul acesta. Cine parcurge notițele cu pricina observă repede că, de pe la 30 de ani, după obținerea doctoratului la Paris și încheierea precarului stagiului ca suplinitor la Universitate, criticul n-a mai citit decât volumele despre care intenționa să scrie. Tristă constatare! E drept, din unele epistole (adresate în general femeilor) răzbate din când în când regretul de a nu putea scăpa de împovăraătorul supliciu al șoarecelui de bibliotecă (unde va amintește cu mândrie nițel exagerată faptul de a fi frecventat Biblioteca Academiei aproape două decenii fără întrerupere!)⁴⁰. Sentimentul acut al inadecvării la realitate împiedică totuși râvnita evaziune, solicitată vremelnic de gingașe resorturi afective⁴¹. Nici sila față de scris nu-l poate abate din drum pe aprigul gazetar și formator de opinie, deși conștiința inutilității nu-i dă deloc pace. Mărturisirea ilustrează o anumită stare de spirit, probabil resimțită adesea: „Simt o mare oboseală. Scrisul nu folosește la nimic. Critica este o artă nefolositoare. O pierdere de vreme. Nu limpezește pe nimeni; nu poate sădi în spiritul public o noțiune justă de artă”⁴².

Aceeași lehamite îl va fi cuprins, pare-se, și pe Ibrăileanu, ba chiar într-o mult mai mare măsură, de vreme ce „dușmanul” de la „Viața românească” a ales nu doar să-și exprime insatisfacțiile și plictisul în scrisorile către amicii apropiați, ci să renunțe pur și simplu la scris, spre sfârșitul vieții. În consecință, dacă autorul *Adelei*, așa cum am arătat altădată, credea că salvarea criticului stă numai în „tăria lui de a deveni cetitor”, Lovinescu nutrește o convingere radical opusă. Pentru mentorul de la „Sburătorul” cititul e un factor frenator, care te descurajează și-ți inhibă elanul, revelându-ți totodată propriile limite. Semnalez o confesiune cât se poate de elocventă, culeasă tot din epistolar: „De altminteri am citit mulțișor zilele astea și, ca efect obișnuit, m-a apucat un mare dezgust de hârtia înnegrită. Așa mi se întâmplă întotdeauna. Când citesc mult, nu mai scriu eu (s.n.). Mi se pare așa de zadarnic, și mi se pare că s-a mâzgălit atâta hârtie, că mă cutremur de a o mai pângări și eu”⁴³.

⁴⁰ Tot Elenei Farago îi dezvăluie, în tonalități de sfâșietoare spovedanie, mobilul ascuns al insatisfacției profesionale: „[...] cercetez opt ceasuri pe zi la bibliotecă, ca să nu ajung la nici un rezultat, așa că mă simt dacă nu descurajat, cel puțin nemulțumit. Și mă gândesc ce lesne aș putea face literatură de imaginație, nuvele sau chiar romane! Situația mă obligă să descopăr cadavre uitate de om și pentru a afla o dată de nici o importanță să-mi pierd zile întregi. Tristă soartă. Dacă aș fi un simplu buchunist ar mai merge, dar simt în mine seva unei imaginații destul de robuste care cere drept la viață și n-o pot satisface. Înțelegi ce nemulțumire mă roade. Cum le-aș trânti toate, cum le-aș fereca și m-aș duce în lumea largă!” (în vol. E. Lovinescu, *Scrisori și documente*, ed. cit., p. 133).

⁴¹ *Ibidem*, p. 135: „Am o fire de burghez, iubitor de liniște și de intensă viață afectivă”. Aceleași predispoziții burgheze le descoperă Lovinescu în autoportretul psihologic pe care și-l face Maioreșcu în paginile propriului jurnal: „Firea mea este [...] croită pentru bunăstare burgheză și tinde spre o bază largă și sigură. Pentru o existență catilinară nu simt nici o vocațiune” (apud E. Lovinescu, *Scrieri 7. Titu Maioreșcu*, ediție și postfață de Eugen Simion, București, Editura Minerva, 1978, p. 262).

⁴² *Idem*, *Teatrul Regina Maria: „Să divorțăm!”*, comedie în trei acte de Victorien Sardou și Emile de Najac, în *Opere*, vol. VI, ed. cit., p. 156.

⁴³ *Idem*, *Scrisori și documente*, ed. cit., p. 134.

Ibrăileanu a sfârșit într-o lungă agonie care l-a eclipsat aproape cu totul din viața publică. Lovinescu, în schimb, a murit fără preaviz, la masa de lucru, activ până în ultima clipă. În unul a biruit latura contemplativă, „moldovenismul”. În celălalt, orgoliul de a nu se lăsa în voia propriei naturi melancolice, cu tendințe autodestructive. S-a salvat fiecare cum a putut. În ce-l privește pe Lovinescu, refuzul de a înțelege lectura ca act de contemplație și de cunoaștere, ca formă de reverie superioară, se explică tot prin inaderența sa la realitate. Pentru că, nu-i așa?, un bun cititor nu poate simți niciodată „indiferență față de viață”. Dimpotrivă, va găsi mereu prilejuri de jubilație, amânând *sine die* clipa convertirii propriilor trăiri și gânduri în litera moartă a textului. Ibrăileanu schița de altfel o foarte subtilă teorie a personalității pornind de la înțelegerea omului ca ființă care citește. Calitatea lecturii dă seama de natura personalității fiecăruia. Devoratorii de hârtie tipărită nu intră în calcul de la un anumit nivel de elecțiune încolo. Simplificând, cititorul model e omul unei singure cărți. Asemenea exemplar de elită nu se va plictisi niciodată. Cartea e doar un pretext. Esențială se dovedește numai lectura ca formă de viață și de cunoaștere, activitate (cu finalitate, dar fără scop) ce implică întreaga ființă, de la epidermă la creier.

Însă Lovinescu n-a avut organ pentru astfel de lucruri. „Teoria” adversarului său contrazice însuși principiul de existență al scriitorului, care nu trăiește decât în pagina înnegrită. Deși e foarte probabil ca ideile lui Ibrăileanu să-l fi sedus, el nu s-a recunoscut învins. Nici n-ar fi fost posibil. Reprimându-și înclinațiile temperamentale, Lovinescu a rămas până în ultimul ceas un supravegheat, om al datoriei înaintea de toate. La funeraliile celor doi critici s-au putut auzi ecouri din muzica aceluiași compozitor preferat: Beethoven. Să fie oare o întâmplare că lui Ibrăileanu îi plăcea „Pastorală”, iar lui Lovinescu „Eroica”?

ABSTRACT

E. Lovinescu received his due acknowledgment as the main representative of the Romanian inter-bellum culture. His aesthetic criticism pleaded for the necessary modernization of our literature, by means of imitating salient Western models. Although his image in posterity represents a conglomerate of mere clichés, the critic proves to be, under close-scrutiny, a complex theorist (even though, quite often, a rather contradictory one). He aimed to assess literature from a psychosociological point of view and to articulate a consistent theory on personality, with a particular focus on those processes that recur during our inner development. The branded ‘theory of forms without content’ served Lovinescu as a marvelous hypothesis to assess the emergence of Romanian modern civilization. Therefore, the critic’s coherent program hinted at the modernization of Romanian literature, centered upon theories such as ‘the primacy of aesthetic value’ and the urge for ‘synchronization’. In any case, the harsh aestheticism proceeded rather uniformly, as a unifying agent, neglecting all virtual exceptions.

Keywords: dogmatism, psychological criticism, personality, aesthetic mutation.